

ДАВНІ ХРЕСТИ В РАЙОНІ МІЖ М. РЖИЩЕВИМ І С. ХОДОРОВИМ
КИЇВСЬКОЇ ОКРУГИ.

Українське мистецтво, як молода наукова дисципліна, на Україні набуло своїх прав лише по революції; воно у своєму розвитку весь час відбивало вияв класових відносин. Придушене за царату, зараз воно в багатьох своїх галузях перебуває ще в стадії збирання матеріялу.

Це саме можна сказати також і про студії над феодальними пам'ятками мистецтва — стародавніми надгробками. Ще досі немає окремої широкої узагальнюючої праці, в якій їх систематизовано б по видах, локалах, місцевостях. Правда, є деяка література щодо надгробних хрестів і в ній ми бачимо вже спробу систематизувати цей вид надгробків¹⁾. Дехто з дослідників пробує також виявити походження надгробних хрестів²⁾. Проте в зазначених працях хрести взяті випадково й зв'язані лише з якоюнебудь одною територією³⁾, автори не подають також повних обмірів пам'яток, не зазначають, як вони зорієнтовані, чи з якого саме боку (східного або західного) є написи, нарешті, не завжди точно зазначають матеріял, з якого їх вирізано. Всі ці відомості безумовно мають значення для всебічного вивчення їх.

Відомості за хрести та інші надгробки щороку побільшуються; це промовляє за певний інтерес до них, і можна сподіватись, що ми швидко діждемось спеціальної широкої праці, присвяченої цим пам'яткам мистецтва пізньофеодального часу.

¹⁾ Кость Широцький, „Надгробні хрести на Україні“. Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, т. LXXXII, р. 1908. А. Спичинь, „Замітка о каменныхъ крестахъ, преимущественно новгородскихъ“ Зап. Отд. Русск. и Слав. Археол. Р. А. О-ва, т. V, в. I, 1903.

²⁾ Щербаківський, „Українське мистецтво“, II, ст. XVI; Київ-Прага, 1926.

³⁾ Напр., К. Широцький у своїй розвідці переважно користується хрестами з старих цвинтарів Поділля, Д. Щербаківський — Галичини та Буковини, А. Спичинь — новгородськими. Й. Шляккин використовує також новгородські хрести. — Шляккин И., „Древние русские кресты“. Записки отд. русск. и слав. арх. Р. А. О-ва, т. VII, в. 2, СПб 1907.

Підчас своїх археологічних розшукув у рр. 1926—1927 в районі м. Ржищів—с. Ходорів, я натрапила на кам'яні хрести, які дали матеріал для цієї короткої розвідки.

Більшість відомих кам'яних хрестів (XVII—XVIII ст.), як ми довідуємось з написів, поставлено над козацькими могилами. Наведу тут декілька прикладів. — Два такі хрести (один з Галичини, другий з Переяславічини) описав і видав пок. Д. М. Щербаківський¹⁾. На галицькому хресті 1636 року написано: «представився раб Божій Манойло Юркови... ватаман назав'язовскій»... На переяславському²⁾ «зде почива... воинско-вни товарищ васілі Греди Риза». Відомий історик М. І. Костомаров у своїй автобіографії каже про кам'яний хрест, на який він натрапив у селі Капулівці на правому березі Дніпра. Напис на хресті зазначає, що тут поховано тіло запорозького козака, який помер у 30-х рр. XVIII ст.³⁾ Кам'яний хрест з написом «здѣ почиваетъ рабъ Божій козакъ куреня Рогивского Данило», датований 1762 р., стоїть у с. Гирлах на Херсонщині⁴⁾.

Маємо відомості, що дехто замовляв собі хреста ще за життя. Аджеж в одному описі похорону запорожця читаємо, що за труною з тілом посполитого козака пара волів везла білого кам'яного добре полірованого хреста з написом та датою. Хрест цей козак справив ще за життя сам для себе. Коли поховали тіло, то насипали високу могилу та вкопали на ній хреста⁵⁾.

Місцевість, де стоять хрести ржищівського району, являє собою ряд високостей, що підходять до Дніпра й складають правий високий беріг його. Це є частина довгого узгір'я, яке тягнеться від Межигір'я за Канів. Кравид — круглясті високості, де-не-де прорізані глибокими ярами й джерелами, які течуть у Дніпро. Грунт — (горішний шар) — суглинки з більшою або меншою домішкою перегною або лес: тому це узгір'я здалеку має смугасту поверхню різних відтінків від жовтуватого до темно-брунастого кольору.

Хрести, за які я маю подати відомості, стоять у 5-х пунктах — у м. Ржищеві, у с. Валиках, у с. Ходоріві, у с. Гуляниках і в с. Тулинцях. Три перні пункти лежать поблизу Дніпра, два останні на високостях, далеких від нього. Проте всі ці оселі розкинулися на джерелах⁶⁾ — або при їх вливанні в Дніпро, або вище його.

¹⁾ Д. Щербаківський. „Українське мистецтво“, II, Київ-Прага, 1926, ст. XIX мал. 99, 105.

²⁾ Хрест цей раніш видав і описав М. Макаренко. „Отчетъ объ археологическихъ изслѣдованіяхъ в Полтавской губ. в 1906 г. Изв. Археол. Ком., в. 22.

³⁾ Автобіографія Н. І. Костомарова. Москва, 1922, стор. 414.

⁴⁾ „Кіевская Старина“, 1898 р., кн. 2, стор. 44.

⁵⁾ „Похорони запорожца в 1770 году“, „Кіевск. Стар.“, 1898 р., кн. 2, стор. 44.

⁶⁾ М. Ржищів лежить на впаді у Дніпро джерела Леглич, с. Ходорів — на джерелі Ходорівці теж при його впадині у Дніпро: с. Гуляники — на джерелі Чучинці; джерела у с.с. Валики та Тулинці не мають певної назви. Тут їх іменують просто — „джерело“.

Я мала можливість оглянути 12 кам'яних хрестів. З них 11—надгробні та один меморативний. Всіх їх вироблено з білого дрібнозернистого пісковцю. Написи є на 5 (4 датовані), на одному вирізано хрестика; 6—без написів. По добях їх можна поділити на 3 групи: 9 хрестів—XVII ст., 1—XVIII й 2—XIX. Давніші хрести крім одного (XVIII ст.) формою являють собою варіанти одного виду хрестів, а саме—хрестів з короткими раменами. Базаючись на тому, що всі вони близькі типом, а два з них датовані XVII ст., я відношу їх до XVII ст. За правдивість мого датування промовляє ще й той факт, що в с. Баликах на сумежній з хрестами (без дати) високості заховався культурний шар XVII ст. Хрест XVIII ст. відмінної форми—це є хрест з поширеними кінцями. Така форма хрестів не була властива даній місцевості і для місцевого населення була чужа. Воно призвичаїлось до короткорамених хрестів. Пізніші хрести належать до XIX ст. Один з них меморативний. Вони рівнораменні та поширені до низу; в них заховались пережитки давніх традицій.

Після цього короткого вступу сплинує по можливості детальніше на кожному з зазначених хрестів, розглядаючи їх у хронологічній послідовності, не одриваючи їх від місцевості, де їх знайдено, а також наводячи деякі історичні дані що-до цих місцевостей.

1. Найдавніший із зазначених хрестів це є хрест у с. Гуляниках. Село це вперше згадується в люстрації Київської землі року 1471¹⁾. Поселення тут було й у XVIII ст.; про це свідчить Л. Похилевич, наводячи рр. 1720 та 1768—як дати послідовних будувань дерев'яних церков²⁾. Кам'яний хрест архаїчної форми промовляє також про заселення у кінці XVI—поч. XVII ст. Очевидячки, с. Гуляники без перерви було заселене з XV ст. й до наших часів. Хрест стоїть на старому городищі біля сучасної кам'яної церкви. Городище, очевидячки, слов'янське, з SW—NO боку приблизно на висоті $\frac{1}{2}$ його частини оперезане валом. На городищі колись було кладовище. Зараз поверхня його порита глибокими ямами, що є наслідок археологічних дослідів місцевого діда О. П. Конопця, який років 20 назад переводив тут розкопи. Хрест поставлений у південній частині городища. Місцеве населення зв'язує його з ім'ям козака Бурі і запевняє, що про це написано на хресті. Розміри його:

Височінь — 1.10 м.

Завширшки:	Рамена:	Грубина:
Угорі 0.54 м.	Виступ їх 0.08 м.	Угорі . . . 0.19 м.
Од рамен до рамен 0.60 м.	Ширина 0.26 м.	
Унизу 0.60 м.	Од рамен до гори . 0.23 м.	Унизу . 0.26 м.
	„ „ „ землі 0.61 м.	

¹⁾ Архивъ Юго-Зап. Рос. ч. VII. т. II. К. 1890 (Люстрація Київской земли), а також М. Грушевський, „Історія України-Руси“ т. VII, ст. 18.

²⁾ Л. Похилевичъ, „Сказаніе о населенныхъ мѣстностяхъ Київской губ.“. К. 1864, стор. 55.

Форма хреста архаїчна (фотознімок 1)¹⁾—звужена донизу з короткими раменами та поширеною горішньою частиною; тому хрест здається головатим.

Напис вирізаний лише з східнього боку й дуже невизначний. Його розкладено в 3 рядки—на горішньому виображено хреста й якісь риси, подібні до одиниць; посередині невизначні літери, які, очевидно, прийнято за напис «Козак Бура»; на низу літери М. Д., можливо «місяця декабря»?



1. Кам'яний хрест у с. Гуляниках.

Хрест цей має свій переказ і місцеве населення шанує його. 1926 року селянин с. Гуляники Яків Плотник, 55 років, оповів мені, що коли він був парубком, то в місцевого пан-отця померла дитина-донька; батько померлої вирішив використати кам'яного хреста козака Бурі, як надгробок для її могили. Яків сам з іншими парубками допомагав знести хреста з гори; як перенесли його до церкви, знялася страшна буря, небо злилося з землею, вітер зривав дахи, ламав у вітризів крила, валив дерева; перелякане населення перетягло волами хреста на городище й поставило на старе місце; буря спинилась. Зараз хрест стоїть на своєму місці. Про цю подію з хрестом знає все населення с. Гуляників. Очевидячки, ця подія сполучилася з страшним циклоном, який років 30 тому пролісся по всій Європі (і захопив також деякі місцевості на Україні).

Хоча хрест зорієнтований на схід—захід, проте все-ж повстає питання чи точно його поставлено на старе місце?

II. Хрести в с. Ходорів. Село Ходорів відоме вже в XVI ст.²⁾ Ерих Лясота в своєму щоденнику, описуючи подорож вниз по Дніпру р. 1594, каже, що село Ходорів належало Андрію Халецькому³⁾. Зараз

¹⁾ Фотографії всіх наведених тут хрестів мої.

²⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. VII, т. I, К., 1886, стор. 98 (під р. 1552). М. А. Максимовичъ. „Собр. сочиненій“, т. I, К., 1876, стор. 683 (Книга Большого Чертежа).

³⁾ „Мемуари, относящіяся къ исторіи Южной Руси“, К. 1890. „Дневникъ Эр. Лясты въ Стеблева“, стор. 161.

з минулого в Ходорові заховалась дерев'яна п'ятибанна церква зорієнтована апсидами на N—O з окремою дзвіничкою у східньому напрямі від церкви. Населення оповідає, що церква була уніятська. Очевидячки, цим пояснюється її орієнтування.

За Похилевичем її збудовано р. 1768 ¹⁾. Стоїть вона на давньому (давнішому за неї) кладовищі, з якого заховалось 2 кам'яні хрести та частини 2-х кам'яних плит, що майже цілком увійшли в землю. На обох плитах вирізано в головах багаторамений хрест. Одна з них лежить на вулиці за площею перед церковною огорожею, в напрямі W-NW від церкви. Друга (заховалась менша частина плити) лежить біля самої церкви у східньому напрямі від неї. За церковною огорожею ще є кам'яний хрест і рештки дерев'яного хреста, очевидно, пізніші за зазначені пам'ятки.

1) Кам'яний хрест у церковній огорожі з SO боку церкви (майже проти бокового входу до церкви) стоїть коло самого дерев'яного паркану (фотознімок 2). Форма його наближається до 2-го балицького хреста (див. фотозн. 6), лише рамена його виступають трохи більше. В обох цих хрестів довжина рамен однакова з надраменною частиною. Довзугу хрест трохи поширюється. Зорієнтований він на схід-захід. Розміри його:



2. Кам'яний хрест у с. Ходорові.

Заввишки 1.10 м.

Завширшки:	Рамена:	Грубина:
Угорі 0.30 м.	Виступ їх 0.18 м.	Угорі . 0.13 м.
Од рамена до рам . 0.68 м.	Ширина 0.30 м.	Урамен. 0.12 м.
Унизу 0.38 м.	Од рам. до землі . 0.53 м.	Унизу . 0.10 м.
	„ „ „ гори . . 0.18 м.	

¹⁾ Л. Похилевичъ. „Сказаніе о населенныхъ мѣстностяхъ Киевск. губ.“, Київ 1864, стор. 587.

Хрест трохи нахилився у західній бік. З східнього боку його вирізано напис: «року SXI¹⁾ ... ж авг. (?) 9-го преставися рабъ Б-ж. Никифор Дев (?) ж не...ко». В перехресті вибито рельєфний чотирираменний хрестик (0.31×0.31 м.) угорі літери «інці» й над хрестиком «ІС-ХС». Напис не всюди ясний, деякі літери стерті. З західнього боку на перехресті вирізано заглиблений хрестик, поставлений як раз проти рельєфного хрестика східнього боку, який точно повторює його форму. З напису видно, що цей хрест поставлений був на могилі звичайного ходорівського обивателя, а не запорозького козака.

2) Кам'яний хрест за церковною огорожею на площі в напрямі NW за 21 м. від дерев'яної церковної огорожі (фотозним. 3). Форма хреста коротко-раменна, хрест трохи поширюється донизу. Хрест помітно похилився на NO-O. Зорієнтований на схід-захід. Написів і дати немає. Розміри його:

Височінь 1.55 м.

Завширшки:	Рамена:	Грубина:
Угорі 0.36 м.	Виступ їх . . . 0.07 м. 0.12	Угорі . . . 0.15 м.
Од рамена до рам. / 0.67 м.	Ширина 0.17 м.	Рамена . . 0.20 м.
Унизу 0.40 м.	От рам. до землі . . . 0.88 м.	Унизу . . 0.20 м.
	Од рам. до гори 0.50 м. 0.43	

Хрест погано зберігся—вся поверхня його побита, ліве рамено (як див. з західн. боку) коротше за праве, горішня частина нерівна. Зафотографовано його західній бік. Аналогічний йому хрест видав М. О. Макаренко при опису городища в с. Гайшині, на Полтавщині²⁾.

3) Кам'яний хрест коло самої дерев'яної огорожі (за нею) на захід од церкви. Він гостро відрізняється від усіх інших хрестів, що я їх описую, і формою своєю і орієнтуванням (фотозним. 4). Це є хрест з дуже поширеними кінцями, виразно вирізаний з кам'яної плити. Ні напису, ні дати на ньому немає. Розміри його:

Височінь 1.20 м.

Завширшки:	Рамена:	Грубина:
Угорі 0.67 м.	Ширина 0.40 м.	Угорі . . 0.15 м.
Від рамена до рам. 0.70 м.	Від рам. до землі . 0.61 м.	Рамена . 0.15 м.
Унизу 0.55 м.		Унизу . 0.12 м.

Хрест цей зорієнтований на N-NO-S-SW. Орієнтування незвичайне для наших хрестів. Можливо, що це неправославний похорон. Заховався хрест дуже добре. Зафотографовано його з S—SW боку. Аналогію йому маємо в Переяславському кам'яному хресті козака Ризи (1772 р.)³⁾.

¹⁾ 1610 рік.

²⁾ Н. Макаренко. „Отчетъ объ археологическихъ изслѣдованіяхъ въ Полтавской губ. въ 1906 г.“. Отч. Археол. Ком. в. 22, стор. 87, мал. 59, дальший, похилений хрест.

³⁾ Д. Щербаківський, „Українське мистецтво“. П Київ-Прага, 1926, мал. 105 Н. Макаренко. „Отчетъ объ археол. изслѣд. въ Полтавск. губ. въ 1906 г. Изв. Арх. Ком., в. 22, мал. 62.

4) Поруч з оцим хрестом, за півметра від нього, в NW—W напрямі є рештки дерев'яного хреста, зорієнтованого також як і допіру згаданий кам'яний хрест (на N—NO—S—SW; фотозн. 4). Заховалась поширена нижня частина й горішня; рамена обламані. Дерево трухляве. Заввишки цей останок—0,80 м., завширшки в найширшому місці—0,27 м. Аналогічні невеликі дерев'яні хрести з цілої грубої дошки, бачив проф. Х. Вовк на старому кладовищі в с. Андріївчачах на Волині¹⁾.

Обидва згадані хрести могли бути неправославного походження, про це говорить їх відмінне орієнтування близьке до орієнтування Ходорівської-дерев'яної церкви. Чи не є це уніятські похорони XVIII ст., зв'язані з церквою, збудованою р. 1778, яка в той час була уніятська?

III. Хрести с. Балики. С. Балики згадується під 1649 р. в зв'язку з підтвердженням його за православним монастирем²⁾. Старе кладовище з трьома кам'яними хрестами як раз і належить до того часу. До нього ж належать дві сусідні високості в самому селі Баликах над джерелом. Тут зберігся культурний шар XVII—XVIII ст. з череп'ям глиняного посуду, уламками скляного посуду, звірячими кістками. Найгрубша культурна верства лежить на дальшій од хрестів високості. Отже ми маємо точне місце старого балицького поселення.

Всі три хрести стоять на високості, що лежить на захід од Дніпра, над самим селом. Два хрести стоять майже на одній лінії в напрямі W-O, третій осторонь від них у напрямі S-O. З північного боку від перших двох хрестів у землі лежать окремі шматки білого сипкого пісковицю. Можливо, що це є залишки якихось надгробків іншого типу. На



3. Кам'яний хрест у с. Ходорові.

¹⁾ „Матеріали по етнографії Росії“, т. I, 1910. СПб, стор. 38.

²⁾ Л. Похилевич. „Сказаніє о населенных мѣстностяхъ Кіевск. губ.“. К. 1864, стор. 48.

цьому кладовищі ховали також і років 40 тому. Є й окремі зовсім свіжі могили.

1) Хрест перший займає західній кінець у цій групі хрестів (фото-знім. 5). Заховався він досить добре. На східному боці вище рамен на ньому вирізано шестикутний хрестик із скошеною нижньою перетичкою (завдовжки—30 см., в раменах—18 см.).



4. Дерев'яний та кам'яний хрести в с. Ходорові.

Форма хреста короткорамenna; надрамenna частина ширша за підраменну; тому хрест здається трохи головатим. Нижня частина рівна. Нависів немає. Розміри його:

Височінь 1.75 м.

Завширшки:	Рамена:	Грубина:
Угорі 0.35 м.	Виступ їх 0.08 м.	Угорі . . 0.21 м.
Від рамен до рамен 0.47 м.	Ширина 0.20 м.	Рамена . 0.28 м.
Унизу 0.34 м.	Від рамен до землі 1.10 м.	Унизу . 0.27 м.
	Від рамен до гори . 0.45 м.	

Зорієнтовано хрест на схід-захід.

2) Другий хрест стоїть майже на прямій лінії на схід од першого за 6.60 м. Ні написів, ні дати на ньому немає. Формою він також належить до короткорамених, лише ширший та грубший за перший (фотози. 6). Поверхня його побита. Розміри його:

Височинь 1.40 м.

Завширшки:

Угорі	0.40 м.
Від рамен до рамен.	0.65 м.
Унизу	0.45 м.

Рамена:

Виступ їх	0.12 м.
Ширина	0.25 м.
Од рамен. до землі	0.85 м.
„ „ „ гори	0.30 м.

Грубина:

Угорі	0.20 м.
Рамена	0.28 м.
Унизу	0.23 м.

Зорієнтований на захід-схід. Зафотографовано хреста з західного боку. Коло хреста з північного боку в землі лежить білий камінь пісковець. Аналогічний формою хрест із довгим написом та датою 1664 р., який раніш стояв коло р. Альти на місці, де, як гадали, вбито ки. Бориса, видав М. О. Макаренко¹⁾.



5. Кам'яний хрест у с. Балках.

3) Третій хрест стоїть далі від 2-х допіру згаданих хрестів за 20 м. на південний схід. Він являє собою новий варіант короткорамених хрестів (фотози. 7). Горішня частина його звужена. Короткі рамена трохи підняті в горішній частині й скошені з боків. Поверхня його побита, проте контури заховались добре. Зорієнтований він на схід-захід. Ні написів, ні дати на ньому немає. Розміри його:

¹⁾ Н. Макаренко, „Отчетъ объ археолог. изслѣд. въ Подтавск. губ. въ 1906 г.“ Отч. Археол. Ком., в. 22, стор. 90, мал. 63.

Височинь 1.20 м.

Завширшки:	Рамена:	Грубина:
Угорі 0.65 м.	Виступ їх 0.10 м.	Угорі . . . 0.15 м.
Від рам. до рам.:	Ширина 0.22 м.	Рамена . . 0.14 м.
Угорі 0.48 м.	Од рам. до землі . 0.68 м.	Унизу . . 0.18 м.
Унизу 0.55 м.	" " " гори . 0.30 м.	
" хрест 0.40 м.		



6. Кам'яний хрест у с. Балівках.



7. Кам'яний хрест у с. Балівках.

Зафотографовано західний бік хреста. Всі балицькі хрести треба датувати XVII ст.

IV. Хрести с. Тулинці. Про с. Тулинці є мало відомостей. У першій половині XVIII ст. воно вже існувало, бо тут збудовано 1-шу маленьку церкву р. 1740. Майже через 40 років її розібрали, а збудовано нову церкву р. 1779¹⁾, яка є зараз. Кам'яні-ж хрести в околицях села

¹⁾ Л. Похилевичъ. „Сказаніе о населенныхъ мѣстностяхъ Киевской губ.“ К. 864, стор. 587 — 588.

свідчать про поселення тут у XVII ст. Два хрести є в околицях села в різних пунктах.

1) Один хрест стоїть приблизно за 1 кілометр од села на північ од нього, поблизу гайка—біля дороги до села. Старі люди не пам'ятають, щоб тут було кладовище. Форма хреста короткораменна. Вона дуже наближається до форми Ржищівського датованого хреста XVII ст. Ні написів, ні дати на ньому немає. Надраменна частина хреста навкося одбита. [Розміри його.



8а. Кам'яний хрест у м. Ржищеві.

Височінь 1.15 м.

Завширшки:

Од рамен до рамен . . . 0.57 м.
Унизу " " . . . 0.37 м.

Рамена:

Виступ їх 0.10 м.
Ширина 0.20 м.
Од рамен до землі . . . 0.65 м.
" " " гори . . . 0.30 м.
Завгрубшки (у рам.) . . 0.20 м.

Місцеве населення оповідає, що під цим хрестом похований козак Чапля.

2) Другий хрест мені не пощастило оглянути; За оповіданням зав. Тулинецької школи т. Дзюбенка хресту цей тотожний з першим.

Обидва ці хрести треба датувати XVII ст.

V. Ржищівські хрести. М. Ржищів на гирлі річки-джерела Леглич згадується в книзі «Большого Чертежа» XVI ст.¹⁾ В своєму щоденнику Ерих Лясота під р. 1594 описав м. Ржищів, він іменує його «укріплений городок» та згадує за палац Яроша Халецького²⁾. Є також згадка за Ржищів у літопису Самовидця р. 1679³⁾. Отже з наведеного видно, що ржищівський хрест першої половини XVII ст. належить не до перших часів існування Ржищева.

¹⁾ М. А. Максимовичъ. „Собрание сочиненій“, т. I, К. 1876, ст. 683.

²⁾ Мемуари, относящиеся къ исторіи Южной Руси, в. I (XVI ст.). К. 1890. Дневникъ Эриха Лясты изъ Стеблева*, ст. 161.

³⁾ „Літопись Самовидца“. К., 1878 г., ст. 147.

Тут є три хрести, з яких два стоять на старому кладовищі на високості біля брувованого шляху до пристані, проти садиби кол. заводу. Третій меморативний, поставлений на кладовищі, що є на горі над Київською вулицею.

Старе кладовище декілька разів поновляли. Свідком давніх часів є хрест XVII ст. Пізніших часів—хрест середини XIX ст., а також сучасні могилки.

1) Кам'яний хрест перший від входу на кладовище з вулиці належить до короткорамених хрестів. Він так само, як і балицький перший хрест (фотоzn. 5), має рівну підраменну частину. Надраменна частина трохи звужена. Написи вирізані з обох боків (фотоzn. 8 «а» і «б»). Зорієнтований на схід-захід з невеликим одхиленням на N. Розміри його:



86. Кам'яний хрест у м. Ржищеві.

АХЛІ" (1630). Хрест цей, очевидно, поставлений над тілом якогось ржищівського обивателя.

2) Другий хрест стоїть на тому-ж кладовищі в південному напрямі

Височінь 1.75 м.

Завширшки:

Угорі 0.30 м.
Одрамен. до рамен. . . 0.64 м.
Унизу 0.35 м.

Рамена:

Виступ Іх 0.12 м.
(0,15 м. (півд.)
Ширина 0.35 м.
Надраменна частина
завв. 0.40 м. 0.43 м.
Підрам. (до землі) . 0.97 м.

Грубина:

Унизу 0.25 м.
Рамен. 0.25 м.
Угорі 0.20 м.

Напис із західнього боку—„місеця августа дня...зде положень“, із східнього—напис неясний; на горі восьмиконечний хрест на голгофі, навкруги напис: ІНЦІ-ІС-ХС-НІКА-МЛІ-РВ —нижче в 6 рядках: ...„РЕ-СТАВИСЯ.. БЬ... РОКУ...

од першого. Він належить до рівноконечних хрестів пізнього типу (фотозн. 9). Зорієнтований на схід (з малим одхиленням на N)—захід. Розміри його:

Височінь 1.22 м.

Завширшки:

Угорі 0.22 м.
 Од рамен. до рам. . 0.70 м.
 Унизу 0.45 м.

Рамена

Виступ їх . 0.20—0.22 м.
 Ширина . . 0.23—0.24 м.
 На драм. част. завв. 0.22 м.
 Підрам. част. до землі
 0.76 м.

Грубина:

Угорі 0.15 м.
 Рамена 0.18 м.
 Унизу 0.27 м.

Напис вирізаний на всьому хресті на східньому його боці:

„1849 г. Мєсяца ок-
 тавра... дня подя снмх
 хрестом погребєнх рабх
 бож козма зать Корнея
 Дзюбы сооруж жєною
 єго Ёкдокиєю Дзюбовою
 да будити єму вєчнаа памєть“.

Цікаво, що вдова померлого, бажаючи увічнити пам'ять свого покійного чоловіка, поставила йому почесний пам'ятник—хрест, вирізаний з плити білого пісковцю, зохавши цим традиції минулого. Цей надгробок являє собою один з найпізніших хрестів, зроблених з матеріалу, що був поширений за старих часів для цих виробів.

3) Третій хрест не є нагробок; він був поставлений р. 1867 од ржищівських обивателів («обществом горян») на горі в західній частині м. Ржищева, на місці, яке було обране для нового кладовища. Хрест цей рівнораменний (фотозн. 10), поширений донизу, зроблений так само з традиційного для давніх хрестів матеріалу—білого пісковцю. Розміри його:



9. Кам'яний хрест у м. Ржищеві

Височінь 1.56 м.

Завширшки:

Угорі	0.30 м.
Од рамен до рамен	0.67 м.
Унизу	0.46 м.

Рамена:

Виступ їх	0.20 м.
Ширина	0.25 м.
Надрам. част. завв.	0.25 м.
Підраменна частина (до землі)	1.06 м.
Завглубшки 0.20 м. у рамен.	



10. Кам'яний хрест у м. Ржищеві.

На східньому боці хреста написано: угорі—«ІНЦІ», на раменах «ІНС-ХРС». На підраменній частині вирізано: «сбїя памятник на новом кладбище сооруженъ въ знакъ памяти обществомъ горнянь м. Ржищева 1867-го г. апр. 30».

Кінчаючи цей огляд давніх хрестів ржищівського району, зазначу, що, як видно з написів на цих хрестах, не всі давні хрести з пісковцю, хоч їх звичайно й звать «козацькі», поставлено на могилах козаків; деякі з них належать могилам не козацьким. Отже цей факт промовляє за те, що такий тип хрестів-надгробків XVII—XVIII ст. існував незалежно від соціального походження того небіжчика, що над ним хреста поставлено.

Що-до матеріялу, то більшість давніх хрестів, напр., так звані «козацькі» хрести Київщини, Полтавщини, так само й вище описані, вироблено з традиційного білого трахтемирівського пісковцю. Ця тради-

ційність що-до матеріялу збереглась у двох ржищівських хрестах XIX століття.

CROIX ANCIENNES DE LA RÉGION ENTRE LA BOURGADE RJYCHTCHIV ET LE VILLAGE KHODORIV DU DÉPARTEMENT DE KYIV

V. KOZLOVSKA.

Durant ses recherches archéologiques faites en l'année 1926 — 1927 dans la région de Rjychtchiv — Khodoriv (au Sud de Kyiv) l'auteur est tombé sur des croix anciennes. C'est sur la rive droite élevée du Dnipro qu'elles se trouvent. L'auteur a étudié douze de ces croix. Onze de ce nombre sont des croix tombales et l'une est une croix mémorative.

Toutes ces croix sont de moellons blancs à petits grains et seulement l'une d'elles est en bois. L'auteur essaye de fixer l'époque de ces croix en se basant sur leur forme et donne leur dimension-exacte. Les croix anciennes qui sont une variante des croix à branches courtes sont rapportées par l'auteur au XVII s.

I. La plus ancienne de ces croix c'est la croix du village Houlianyky (fin du XVI et début du XVII s.; voir fig. 1). Elle se trouve sur l'emplacement d'une ancienne enceinte fortifiée et porte une inscription indistincte du côté Est. La population locale la met en rapport avec le nom du cosaque Bouria (Tempête) et a créé une légende au sujet de cette croix: quand cette croix fut un jour enlevée de la montagne, une tempête violente éclata qui se calma seulement lorsque l'on remit la croix à la même place.

II. Croix du v. Khodoriv (fig. 2, 3, 4). Sur la croix N° 2 du côté Est on lit l'inscription: „année AXI (1610) le 9 Août a paru devant Dieu son serviteur Nykyfor Devianenko“. Les croix N° 3 et N° 4 sont sans aucune épitaphe. La croix N° 4 est d'une autre forme, à branches élargies (XVIII s.). Elle est aussi différemment orientée, selon toute évidence de provenance uniate, de même que les restes de la croix en bois qui se trouve à côté d'elle.

III. Croix du vill. Balyky (fig. 5, 6, 7). Elles sont toutes sans inscriptions, sur l'une d'elles est taillée une petite croix à six bouts (XVII s.).

IV. Croix du v. Toulyntzi. Deux croix à branches courtes (XVII s.).

V. Croix de Rjychtchiv. Une croix ancienne à branches courtes (XVII s.; fig. 8a et 8b). Elle porte des inscriptions des deux côtés. Du côté Est une date AXI (1630). La seconde est d'une époque plus récente (fig. 9). Du côté Est se trouve la date de 1849 et une inscription que cette croix a été élevée par Eudoxie Dzioubova sur la dépouille de son mari — Kozma. La troisième (fig. 10) est une croix à signification mémorative. De son côté Est il y a une inscription que ce monument a été érigé par la société des montagnards (habitants de la partie élevée de Rjychtchiv) à l'endroit du nouveau cimetière, le 30 avril 1867.

La majeure partie des croix anciennes de la région de Rjychtchiv était élevée sur des tombes d'habitants ordinaires et pas sur les tombes de cosaques. Les croix récentes du XIX siècle conservent la tradition ancienne en leur matériel — elles sont faites aussi de moellon blanc.

ІЛРСХНЕАТІОДЕС FІGURES.

- Fig. 1. Croix en pierre. Village de Houlianyky.
Fig. 2—3. Croix en pierre. Village de Khodoriv.
Fig. 4. Croix en bois et croix en pierre. Village de Khodoriv.
Fig. 5—7. Croix en pierre. Village de Balyky.
Fig. 8a, sb, 9, 10. Croix en pierre. Bourgade de Rjychtchiv.
-